

УДК 130.2

Северин Н. В.

СЛОБОЖАНЩИНА ЯК ОСЕРЕДОК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ У ХІХ СТОЛІТТІ

Статья посвящена исследованию проблемы формирования национального самосознания украинцев в XIX в. благодаря прогрессивной деятельности интеллигенции Слобожанщины. Автором определена роль украинских писателей и культурных деятелей в национально-культурном возрождении Украины.

Ключевые слова: Слобожанщина, национальное самосознание, духовные ценности, интеллигенция, образование.

Статтю присвячено дослідженню проблеми формування національної самосвідомості українців у ХІХ ст. завдяки прогресивній діяльності інтелігенції Слобожанщини. З'ясовано роль українських письменників і культурних діячів у національно-культурному відродженні України.

Ключові слова: Слобожанщина, національна самосвідомість, духовні цінності, інтелігенція, освіта.

The article deals with the formation of the Ukrainians national consciousness in the XIX century due to progressive activities of the Slobozhanshchina intellectuals. The author explicated the significance of Ukrainian writers and cultural workers in national and cultural revival of Ukraine.

The keywords: Slobodskaja Ukraine, national self-consciousness, spiritual values, intelligentsia, education.

Постановка проблеми. Національна самосвідомість є вкрай важливою для розуміння українським суспільством своєї сутності, своїх якостей, характерних рис, коренів, здобутків у сфері матеріальної й духовної культури.

Вона є стимулом у пізнанні своєї національної культури, спонукає особистість до збереження й передання наступним поколінням її духовних цінностей, естетичних та етичних ідеалів народу. До змісту національної самосвідомості входить національна ідея, яка дозволяє особистості усвідомити свою приналежність до неї. Вона функціонує у сфері духовної діяльності й відіграє важливу роль в об'єднанні країни, органічно й точно відображає світовідчуття та світосприймання нації і становить теоретично оформлену й обґрунтовану «мрію» нації про бажане місце у світі, про своє призначення й майбутню долю, що є особливо актуальним для нас сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що розгляду діяльності слобідської інтелігенції присвятили ґрунтовні праці І.Л. Михайлин, О.В. Титар, Н.В. Фрадкіна, О.О. Савчук та ін. Ці роботи стосуються сфери журналістики, просвітництва, слобожанських національно-культурних ідентичностей, кобзарсько-лірницької традиції Слобідської України тощо. Однак пильної уваги заслуговує і вплив видатних харківських письменників на духовне пробудження Слобожанщини, оскільки інтелігенція посприяла закладенню основ літературних традицій в Україні,

піднесенню ролі української мови як самовиразу нації. Отже, мета статті – дослідити процес національно-культурного відродження України в ХІХ ст., що відбувався під впливом прогресивних українських письменників Слобожанщини. На той час Слобожанщиною, або Слобідською Україною, уважалися землі сучасних Харківської, Сумської, Донецької, Белгородської й частини Курської та Воронежської областей, що входили до складу Лівобережної України після підписання договору з Росією й Польщею в 1686 р. [1].

Виклад основного матеріалу. Уже на початку ХІХ ст., під впливом Г. Сковороди та І. Котляревського, завдяки створенню в 1805 р. Харківського університету за ініціативою В.Н. Каразіна, почалося духовне пробудження в Харкові. Університет став центром науки, яка впливала на місцеве населення, сприяючи розвитку українофільства, що поширювалося саме з Харкова. Інтелігенція доклала значних зусиль до розвитку української мови, літератури, освіти, науки, розбудила живий інтерес до народної творчості.

Професор Харківського університету П.П. Гулак-Артемівський своїми творами «Твардовський», «Люди добрі», «Мудрість», «Супліка до Грицька Квітки» та іншими, надрукованими в місцевому журналі «Украинский вестник», пробуджував думки про потребу реформи селянських відносин. Слід зауважити, що харківські журнали «Украинский вестник», «Украинский журнал», «Харьковский Демокрит» були спрямовані на розвиток літератури в дусі народності, орієнтувалися на прогресивні устремління в суспільстві початку ХІХ ст., критикували суспільні вади – кривосуддя, чинопочитання, хабарництво, неучтво, і це популяризувало їх не тільки в Україні, але й у Росії. Так, передплатниками «Украинского вестника» були прогресивно налаштовані читачі не лише з Харкова, Києва, Чернігова, а й з Курська, Казані, Москви, Петербурга та інших міст» [3, с. 108], що свідчило про високий рівень журналу. До речі, передові російські поети-декабристи В. Раєвський, А. Раєвський, члени «Вольного общества любителей российской словесности» М. Гнедич, О. Сомов, М. Мілонов підтримували тісні зв'язки з харківськими літераторами Є. Філомафітським, Р. Гонорським, Р. Сошальським і друкувалися в українських журналах.

Визначний харківський письменник Г. Квітка-Основ'яненко доклав великих зусиль до розвитку української мови й письменства, до пробудження історичних традицій і до заснування освіти серед вищих верств українського народу на новій науковій основі. Він уславився як повістяр у сентиментальному й сатиричному жанрі, як творець «людової повісті», один із перших такого роду творців у європейському масштабі. Як аматор театру він був автором кількох комедій. Комедія зі співами «Сватання на Гончарівці», написана чистою українською мовою, повісті «Шельменко-денщик» і «Шельменко – волостной писарь», написані мішаною українською й російською мовою, і низка інших оповідань давали змогу простому народові долучитися до читання книг зрозумілою мовою. Крім письменницької діяльності, Квітка заснував педагогічний інститут для дворянських дівичь, який сприяв розвитку освіти.

І. Срезневський розпочав свою наукову діяльність виданням періодичної збірки

«Запорожская старина» в 1833–1838 рр., у якій було опубліковано 60 дум і пісень, інші матеріали й думи про найстаріші козацькі часи. Будучи талановитим і обдарованим, він з Харківського університету перейшов працювати на посаду професора до Петербурга й досяг великих успіхів у науці. Його заслуги особливо важливі для розвитку старослов'янської мови в різних її діалектах.

Визначне місце серед української інтелігенції зайняв М. Максимович. У 1827 р. він видав «Сборник малороссийских песен», другу й третю збірки «Украинские народне думы», а «Голоса украинских песен» видав у Москві в 1834 р. Перейшовши до Києва на посаду професора російської літератури, видав там у 1842 р. «Сборник украинских песен». Головна його наукова заслуга полягає в розвитку українського мовознавства й дослідженні української старовини. Він надав багато цінних відомостей про життя і розвиток освіти в Україні.

На кінець 30-х – початок 40-х рр. ХІХ ст. припадають літературні дебюти письменника Є. Гребінки. Його «Малоросійські приказки» були надруковані в 1834 р., а у 1841 р. під його редакцією вийшов літературний збірник «Ластівка». Байки Гребінки відзначаються яскравим національним і особливим лівобережним колоритом, здоровим гумором, здоровою суспільною тенденцією, умінням висловити вільний дух українського народу. Починаючи з 1841 р., Є. Гребінка має урядове становище в Петербурзі, де об'єднує навколо себе своїх давніх товаришів по Ніжинському лицю. Гребінка був дуже близьким з П.П. Єршовим, В.Г. Бенедиктовим, В.І. Далем, І.І. Панаєвим та ін. [5]. Широку популярність здобула повість «Чайковський», яка давала деякі зразки життя лівобережного козацтва ХVІІІ ст., сприяла популяризації української історії, тематики й сюжетики в Росії. Зароджуючись у Харкові, ідеї народності й патріотизму, питання національного, культурного й духовного відродження, ролі української мови й літератури розповсюджувалися не лише всією Україною, але й за її межами – у Москві й Петербурзі.

До опису народного життя й побуту, використання народних пісень і дум звертається у своїй творчості й А. Метлинський. Він разом з іншими письменниками видає в 1848 р. у Харкові п'ять томів збірки «Южный русский сборник». Метлинський працював доцентом Харківського, потім професором Київського університету. У Харкові він видав збірку «Думки і пісні та ще дещо» (1839 р.). У своїх віршах «Сирітка», «Старець» і «Максим Глек» він надав поетичний опис народного побуту.

Українська інтелігенція спрямувала всі свої зусилля на формування національної самосвідомості «бездержавного» народу, на створення свідомого національного руху. Письменники досягли значних успіхів у втіленні в літературу протонародної мови й народної тематики. Зaslуги І.П. Котляревського та П.П. Гулака-Артемівського в утвердженні так званого бурлескного стилю і творчі успіхи українських романтиків А. Метлинського та Л. Боровиковського стали важливими кроками на шляху вирішення новою українською літературою проблеми народності.

У контексті окресленої теми слід відзначити важливу роль українського прогресивного жіноцтва у формуванні національної свідомості українства у ХІХ ст. У

сфері освіти жінки долучилися до заснування недільних шкіл і поширення грамоти, а за допомогою літературної діяльності прагнули вплинути на духовне відродження українського народу. Жіночий рух як рух за емансипацію і як соціальне явище виникає в середині ХІХ ст. у період швидкого розвитку капіталізму та масового застосування жіночої праці. Як і в інших країнах, українські жінки боролися за поліпшення свого становища й зміну чоловічої домінації в суспільстві. Харків'янка Х.О. Алчевська присвятила 30 років служінню рідному народові. Після закінчення 1-ї Харківської жіночої гімназії вона здобула освіту в Парижі. Спілкування з такими визначними талантами, як Б. Грінченко, Г. Хоткевич, М. Вороний, які часто відвідували родину Алчевських, вплинуло на її світогляд. Знайомство з Лесею Українкою, Оленою Пчілкою, Ганною Барвінок спонукає поетесу творити й працювати на благо українського народу. Х. Алчевська активно пропагує твори Ольги Кобилянської на Харківщині, піклується про видання її повісті «Земля». У творчості Х.О. Алчевської присутній образ сонця, який є символом щасливого майбутнього, духовного розкріпачення, волі, злету творчої думки. Збірки «Встань, сонце!», «Пробудження!», «Вишневий цвіт», «Моєму краю», «Пісні серця і просторів» сповнені любові до рідного краю та спрямовані на формування нової, сильної жінки. Х. Алчевська є автором численних літературно-критичних статей, присвячених творчості Т. Шевченка, В. Стефаника та інших письменників. Плідною була перекладацька діяльність Алчевської. Вона перекладала на російську мову твори І. Франка, П. Грабовського, М. Старицького, М. Черняхівського, а на українську – твори О. Пушкіна, М. Некрасова, М. Огарьова, К. Рилєєва, О. Одоєвського, О. Толстого, І. Нікітіна тощо. Переклади з російської, польської, французької, німецької мов на українську давали можливість українцям долучитися до читання літератури різних народів.

Як зазначає О. Субтельний, «українські інтелектуали, виявляючи складові національної ідентичності, зосередили увагу на таких неповторних рисах своєї етнічної групи, як історія, фольклор, мова та література» [4, с. 355]. Він уважає, що саме внаслідок цих ранніх студій серед освічених українців з'являється одностайний погляд на те, що слід вважати основоположними елементами власне української культури, які становлять основи української національної свідомості.

Так, у складних умовах роз'єднаності українських земель культурні діячі завдяки своїй діяльності знаходили можливість розповсюджувати відомі твори і створювати нові, маніфестуючи ідеї патріотизму в суспільній думці.

Висновки. Українське відродження у зв'язку з західноєвропейським романтизмом і національним рухом серед слов'янських народів дало в українській літературі цілу групу визначних письменників, які вплинули на формування національної свідомості українців. Вони заклали основи літературних традицій в Україні і слідом за Котляревським привчали освічену публіку до рідної мови як самовиразу нації. Вони довели, що народною мовою можна висловити всі почуття й потреби, показати людину та довести, що в неї «єсть родной язык не для того только, чтобы выбранный неисправного мужика» [2, с. 355]. Твори народною мовою зробили для емансипації людини на Україні більше, ніж усякі теорії й декларації

рівноправності, оскільки вони розкривали злободенні проблеми простих людей. Ці початкові кроки були розвинуті працею подальших поколінь. Уже тоді з'явилися спроби створювати місцеві друковані видання. Низка літературних альманахів, що з'явилася на Слобожанщині, стали зародками власної української преси.

У перспективах подальших досліджень планується з'ясування внеску українських жінок у пробудження національної свідомості українців, у розвиток української мови, літератури й освіти у XIX–XX ст.

Література:

1. *Багалій Д.І.* Історія Слобідської України. Пам'ятки історичної думки України / Д.І. Багалій. – Х. : Дельта, 1993. – 255 с.
2. *Куліш П.* Вибрані твори / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1969. – 559 с.
3. *Михайлин І.Л.* Історія української журналістики / І.Л. Михайлин. – Харків : Прапор, 2004. – 319 с.
4. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 303 с.
5. *Фрадкіна Н.В.* Діяльність слобідської інтелігенції: основні напрямки та філософські основи // Вісник Харків. націон. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки / Н.В. Фрадкіна. – 2006. – № 714. – С. 78–83.

Надійшла до редакції 28.01.2016. Розглянута на редколегії 17.03.2016

Рецензенти:

Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «ХАІ» Кузнецов А.Ю.

Доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії гуманітарного факультету Національного аерокосмічного університету ім. М. С. Жуковського «ХАІ» Чернієнко В.О.